

LACZKÓ MÁRIA
Kaposvári Egyetem
laczkoma@gmail.com

Laczkó Mária: Grammatikai hibák mintázata az élőbeszédben az anyanyelv-elsajátítás egyes szakaszaiban

Alkalmazott Nyelvtudomány, XVIII. évfolyam, 2018/1. szám
doi:<http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2018.1.004>

Grammatikai hibák mintázata az élőbeszédben az anyanyelv-elsajátítás egyes szakaszaiban

Our spontaneous speech is characterized by disharmonic features which can be distinguished into two categories called uncertainty of speakers and mistakes pronounced by them. Grammatical mistakes can occur due to grammatical plans of our speech, and they are monitored by the speaker or not. The occurrence of these errors is influenced by different factors such as the speaking context, the topic of the speech, the age of the speaker and the grammatical awareness of the child which can have a close interrelation with the age in typical language development.

The present research is focused on the quantitative and qualitative analysis of the agrammatical forms occurring in spontaneous speech of children at various ages. Our hypothesis was that the frequency, the types and the correction of grammatical mistakes is strongly influenced by the age of the children and the grammatical stage of the child's grammatical awareness. Consequently there will be differences among the grammatical mistakes both in quantitative and qualitative aspects in different periods of the mother tongue acquisition process.

For the analysis a series of experiments with the participation of kindergarten, primary school and secondary school children was carried out.

The results have confirmed our preliminary assumption as the ratio of grammatical mistakes among young children's speech showed a close interrelation with the stage of children's grammatical awareness while among elder children this kind of influence was not so strong. The types and monitoring of grammatical mistakes were also different among the younger and elder children.

1. Bevezetés

A beszéd Levelt (1989) elgondolásában a meghangosítani kívánt gondolat(ok)nak és a hozzájuk rendelt nyelvi formának a megtervezésére, valamint az artikulációs kivitelezési folyamatokra bontható. A gondolat és a hozzá tartozó adekvát nyelvi forma, továbbá a kialakított nyelvi forma kiejtése szinkron működéseket jelent a beszélő számára. Wacha Imre megfogalmazásában „a gondolkodás és a szöveg megalkotása, a mondatok megkonstruálása (az akció) és elmondása (a produkció) szimultán folyamatban, egy időben zajlik le, szinkron tevékenység” (Wacha, 1974: 209). A mindennapi élőbeszédben tehát gyakran spontán módon, előzetes felkészülés nélkül, az adott szituációban rendeljük hozzá a nyelvi formát gondolatainkhoz. Amikor a beszélő kiejti az éppen aktuális közlésegséget, abban a pillanatban már a következő gondolatsor fogalmi, grammatikai, fonológiai és artikulációs megtervezését hajtja végre (Levelt, 1989). A szinkron működések

eredményeképpen a spontán előbeszéd nem folyamatos, a beszéd tervezésének egyes szintjein (fogalmi, nyelvi, lexikális hozzáférés, fonológiai, artikulációs tervezés és kivitelezés) különböző diszharmonikus jelenségek szakíthatják meg a folyamatosságot (Gósy, 2002; Postma, et al., 1990; Shriberg, 2001), noha a megnyilatkozás tartalmát általában nem befolyásolják (Fox Tree, 1995).

E diszharmonikus jelenségek osztályozása nem egységes a nemzetközi szakirodalomban sem, gyakorta behatárolja azt az elméleti keret és a kutatás célja (Dell 1986, Postma et al. 1990, Shriberg 2001, Gilquin – De Cock 2013). Dell (1986) például megkülönböztet hibákat, önjavításokat és megakadásokat. A hibák a tervezett közléstől nem szokványos eltérések, amelyek tovább tipizálhatók aszerint, hogy mekkora nyelvi egységet érintenek. Ilyenek például a hangokat vagy a lexémákat érintő cserék. Az önellenőrzési mechanizmus eredményeként lépnek fel az önjavítások, míg az olyan megakadások, mint a hezitálás vagy az újraindítás, a pillanatnyi kivitelezés hibáinak tekinthetők (Dell, 1986). A magyar szakirodalomban a megakadásjelenség fogalma honosult meg (Gósy, 2002), ám itt is többféle tipizálás létezik az elméleti háttér és a kutatás céljának megfelelően (Huszár, 2005; Szépe, 2007, 2008). A felszínen megjelenő diszharmonikus formák alapvetően a bizonytalanságok és hibák kategóriáját (Gósy, 2002) ölelik fel. A fogalmi és a nyelvi tervezés közti nehézség, vagyis az, hogy a beszélő mit és hogyan mondjon az adott szituációban, a bizonytalanság típusa. Ide sorolhatók például a hezitálás, az ismétlések, az újraindítások, a szóban tartott szünet jelensége. A felszíni szerkezetben hibaként megjelenő téves szókezdés, téves szó, grammatikai problémák vagy a sorrendiség tévesztései pedig a nyelv szabályrendszerének ellentmondó jelenségek. Megjelenésük a tervezés és a kivitelezés diszharmóniájának következménye, ezért valamennyi nyelvi szintet érintik.

Közléseink grammatikai formájának a kialakítása a nyelvi tervezés része. E folyamatban történik meg az adott grammatikai struktúra megtervezése, a mondatok grammatikai átalakítása, vagyis a megfelelő igei/névszói toldalékok kiválasztása és a kiválasztott lexémákhoz igazítása. A grammatikai műveletek összehangolatlansága miatt gyakran agrammatikus megnyilatkozásokat mondunk ki.

Az agrammatikus megnyilatkozásokat tartalmazó hibákat összefoglalóan grammatikai hibáknak nevezzük eltekintve a korábbi kutatásokban található különböző elnevezésektől, amelyek arra utalnak, hogy maga a grammatikai hiba terminus sem egységesen jelenik meg a vonatkozó szakirodalomban (vö. Gósy, 2003; Horváth, 2004; Markó, 2004; Bóna, 2009). A grammatikai hiba morfológiai vagy szintaktikai természetű, hisz vonatkozhat a toldalékmorfémákra, az alanyi (újabb terminussal általános) vagy tárgyias (újabb terminussal határozott) igeragozásra, az egyeztetés különböző eseteire vagy a szórendre. A morfológiai szintű hibákban a névszói toldalékok cseréje vagy helytelen formája egyaránt előfordulhat (*fantáziára alapulnak, bújócskában abból jobban szeretem*), míg az igei toldalékok esetén gyakori az alanyi és a

tárgyas igeragok cseréje (*nagyon eltalálták ott mindent*). Ide sorolhatók az ikes igék iktelen ragozásai, vagy az iktelen igék, kijelentő mód jelen E/3. személyű idejű ragozásai is (*én hunyok, ő meg elbúj, anya főzik*). A szintaktikai természetű hiba az egyeztetési tévedés, ami leggyakrabban az alany és az állítmány vagy a jelző és a jelzett szó egyeztetési tévesztésére vonatkozik (*van ilyen kerekei, magyar filmek, azt szeretem*). A szórendi hibák bármilyen szófajú szó rossz helyre kerülését jelenthetik, ekkor azonban sorrendiségi hibának tekinthetők (*iskolák se már olyanok lesznek, lemaradnak, ami úgy értelmes sorozat arról is*). Szintaktikai természetű hibaként elsősorban az igekötő helytelen szórendjét sorolhatjuk ide, továbbá a bővítmény váratlan megjelenését a közlésben, aminek eredményeképpen a közlés szórendje helytelen lesz (*hogya fogó el az kapja, ahhoz nem nagyon értek a szabályokhoz*). (A példák saját gyűjtésű rögzített korpuszból valók.)

A grammatikai tervezési folyamat során fellépő hibák megjelenésének gyakoriságát számos tényező befolyásolja. Így például a beszédhelyzet és a beszédstílus. Ugyanazon életkorú beszélők spontán beszédében például lényegesen több hiba fordult elő, mint az előre megtervezett argumentumok alapján szerveződő szónoki beszédben (Laczkó, 2010). A szöveg típusa vagy a beszélő személyisége, az adott témáról való ismerete, a feladat nehézsége szintén eredményezhet agrammatikus formákat. Kép kiváltotta spontán beszédben például ugyanazok a beszélők több grammatikai hibát ejtettek, mint a nyári élményeik kronologikus sorrendben történő felidézésekor és elmondásakor, de a beszélő egyénisége szintén befolyásolta a grammatikai összehangolatlanságból eredő morfológiai vagy szintaktikai hibák megjelenését (Markó, 2004). Jelentős eltérés volt kimutatható a monologikus és a dialogikus szövegekben megjelenő grammatikai hibák arányában is. A monologikus szövegekben több lehet a grammatikai hibák aránya, hiszen a beszélők gyakran használnak bonyolult, összetett közléseket, amelyekben a többszörös alá- és a mellérendeléseket váltogatják, vagy éppen a tagmondatok alanyait változtatják, amik grammatikai tévesztésekben manifesztálódhatnak. Ugyanakkor a dialógusok szerveződését a kérdés-válasz szituáció irányítja, ami rövidebb és grammatikailag jobban szerkesztett közléseket eredményez, ezért bennük kevesebb lehet a morfológiai/szintaktikai hibák aránya (Gósy, 2003; Horváth, 2004). Az sem mindegy, hogy tipikus nyelvi fejlődésmenetről vagy atipikus nyelvfejlődésről van-e szó. Hallássérült általános iskolai tanulók és korban hozzáillesztett ép hallású diákok spontán narratíváinak összehasonlításakor jól követhető volt a grammatikai hibák kiugró aránya a hallássérült csoportban, jelezve a náluk fennálló nyelvi zavart (Horváth, 2010). Tipikus fejlődésmenet esetén fontos faktor az életkor és az ezzel szorosan összefüggő nyelvi tudatosság (Mattingly, 1984; Adamikné 2006) kérdése.

A gyermekek nyelvi tudatossága több összetevőre bontható, így a fonológiai tudatosságra, aminek az olvasás elsajátításában van leginkább szerepe, hisz ez a betű-hang megfeleltetés alapja (Goswami, 2003; Csépe, 2006). A másik

összetevő a lexikai tudatosság, amely a gyermeknek a szóval és annak jelentésével kapcsolatos fogalmát öleli fel. A harmadik összetevő a morfológiai tudatosság, vagyis az, amikor a gyermeknek van fogalma a morfológiáról és szintaktikáról, tehát a toldalékokról, a ragozásról, a mondatról és a szórendről (Downing-Valtin, 1984; Lőrík et al, 2009; Mattingly, 1984). A nyelvi tudatosság végső soron a nyelvi elemek felismerésének a képessége. Ez a képesség fokozatosan alakul ki a gyermekben, első lépése három éves korra tehető, amikor megjelenik a szótagolás képessége, majd a következő fázisban a gyermek elkülöníti a szavakat és a mondatokat. Újabb állomást jelent a rövid és a hosszú mondatok észlelése, a mondat alanyi és állítmányi részének elkülönítése az észlelés szintjén, valamint a toldalékok felfedezése és 5-6 éves korban a fonématudat megjelenése (Adamikné, 2006; Gósy, 1984, 1998, 2005). További alakulásában egyfelől az életkori fejlődés játszik szerepet, másfelől az iskolás korban a grammatikai tanulmányok, amelyek eredményeképpen a magyar agglutináló jellegéről és a toldalékok gazdagságáról, jellegzetes kapcsolódásokról is egyre több ismeretet szereznek.

A morfológiai tudatosság alakulását az anyanyelv-elsajátítás időszakában a grammatikai fejlődésben kísérhetjük figyelemmel. Ez a fejlődés az első szavak, a holofrázisok (Piaget, 1970) megjelenésével kezdődik, amelynek időpontját a nemzetközi és a magyar szakirodalom egységesen egyéves korra teszi (S. Meggyes, 1971; Antinucci-Parisi, 1973; Gósy, 1981; Lengyel, 1981; Pease-Berko Gleason, 1985; de Villiers-de Villiers, 1979). A kétszavas mondatokkal megvalósuló telegrafikus beszéd már határozottan mutatja a grammatikai-morfológiai fejlődést. A beszéd telegrafikus vonása a névelők, kötőszók valamint a ragok, jelek elhagyásában érhető tetten (Crystal, 2003). A jelölt és jelöletlen alakok egymás mellé állítását követően a morfológiai tudatosság megjelenése a toldalékok egyre biztosabb elsajátításában követhető nyomon (MacWhinney, 1975; Parisse–Le Normand, 2000). Az egyes gyermekek toldalékok elsajátításának sorrendje is hasonló (S. Meggyes, 1971; Lengyel 1981; Gósy 2005), megjelennek az igeragozási paradigmák is, s a toldalékok felismerésével a távirati jelleg is fokozatosan megszűnik. Az alaktani és mondattani fejlődés jellegzetes állomása az az időszak, amikor a két és féléves gyermek analógiás tévesztéseket produkál. Az analógia végső soron nyelvformáló erő, az információ előhívásához szükséges tudás alkalmazásának eszköze (Stepich–Newby, 1988; Nagyné, 2000). A gyermek ekkor egy séma alapján szerkeszti közléseit, egy felismert mintát, illetve szabályt követve alkotja meg azokat akkor is, ha a nyelv grammatikája ennek nem felel meg. Ebben jelentős szerepe van a magyar agglutináló jellegének, amelyben nemcsak a toldalékok gazdagsága, hanem a tövek (főnévi és igei) típusainak felismerése egyaránt nehezíti a szabály felismerését. Ezért jönnek létre a túláltalánosított alakok, amelyek a felnőtt nyelvben hibás formák, ám a gyermeknyelv természetes velejárói, s azt jelzik, hol tart a grammatikai rendszer elsajátításában a gyermek. Különböző életkorú óvodások spontán beszédében előforduló

grammatikai hibák azt mutatták, hogy a 4 éves óvodások beszédében ezek zömében a téves analógiás működések eredményei, tehát az óvodáskor kezdetén a túláltalánosítás még jellemző. Az 5-6 éveseknek már a tövégi időtartamot változtató tövek toldalékolásai sem okoznak nehézséget, de az ikes igék toldalékolásakor vagy a nehezebb tőtípusokban még gyakran hibáznak (MacWhinney, 1978; Pléh et al, 2002; Laczkó, 2011a; Neuberger, 2014). Az iskoláskorú gyermekek első osztályban a morfológiai tudatosság eredményeképpen a ható igék és a főnévi igenév ragozása, másodikban pedig bizonyos morfológiai kombinációk helyes képzésére is képesek (gyakorító- és ható képző, segédigék) (Laczkó, 2011a). Minél idősebbek tehát a gyermekek, annál inkább jellemző rájuk a morfológiai tudatosság, amelynek eredményeképpen a grammatikai/szintaktikai szabályokat az idősebb gyermekek már jól működtetik (Laczkó, 2011a, 2013). A szabályok tudatos alkalmazásában a nyolcéves kor kiugró változást mutatott (Laczkó, 2013), míg egy másik kutatásban a morfológiai hibák arányának csökkenése 11 éves korig volt megfigyelhető (Neuberger, 2014).

A jelen kutatási kérdés az, hogy vajon a morfológiai tudatosság fejlődésével a későbbi életkorokban milyen típusú grammatikai hibák jelennek meg a szinkron működéseken alapuló spontán beszédben. A kutatás célja tehát különböző életkorú gyermekek spontán beszédében talált grammatikai hibák mennyiségi és minőségi elemzése. Hipotézisem szerint a gyermek életkorának előrehaladásával, a grammatikai ismeretek bővülésével és a gondolkodás fejlődésével a gyermekek morfológiai tudatossága egyre biztosabb, így a spontán beszédükben a grammatikai hibák előfordulásának gyakorisága is csökken. Mindez összefügg a hibák javításával is, így a morfológiai/szintaktikai természetű hibák javításának az életkor arányában megmutatkozó növekvő tendenciájával. A grammatikai hibák a spontán beszéd velejárójaként az idősebb gyermekek spontán beszédében is előfordulnak, ám minthogy más okra vezethetők vissza a fiatalabbak és az idősebbek hibái, következésképpen típusaik sem feltétlen azonosak.

2. Anyag, módszer, kísérleti személyek

A hipotézisek igazolására kísérletsorozatot végeztem. Összesen 210 gyermek több mint 10 órányi spontán beszédében gyűjtöttem ki és tipizáltam az előforduló grammatikai hibákat. A tanulók Budapest külső kerületeiben járnak óvodába, iskolába, így legtöbbször budapesti lakosok is, a vizsgált populációban azonban az egyes korcsoportokban közel azonos számban szerepelnek a környező agglomerációból is gyermekek. Valamennyi a vizsgálatban résztvevő gyermek ép hallású, ép intellektusú, tipikus nyelvfejlődést mutat. Anyanyelvük a magyar, egynyelvű gyermekek, nyelvjárást nem beszélnek. Az óvodások között a kiscsoportosok esetében találunk még beszédhibás gyermeket, számuk 6 fő, a középsőben ez kettőre csökkent, a nagycsoportosok között egyetlen pösze

gyermek fordult elő. A beszéd folyamatnak egyéb hibáit, például a dadogást nem mutatták a gyermekek.

Minden esetben megközelítőleg 3 perces beszédmintákat rögzítettem digitális formában a gyermekektől, és ún. irányított spontán beszédmintákat (a fogalomra vö. Fábri, 1988) elemeztem. Valamennyi gyermek beszédfelvétele azonos körülmények között történt. A gyermekek narratíváit az adott óvodában, iskolában zajmentes környezetben rögzítettem. A gyermekeknek elmondtam az instrukciót, annak elhangzását követően a résztvevők rövid gondolkodási idő után összegezhették mondandójukat az adott témáról. Az óvodások és kisiskolások a kedvenc játékaikról beszéltek, és minden esetben elmondták azt is, hogyan kell a fogócskát és a bújócskát játszani. A 6. osztályosok arról beszéltek, hogyan képzelik el 100 év múlva az iskolát, míg a középiskolások a filmekről beszéltek.

A kutatásban óvodás, kisiskolás, felső tagozatos általános iskolás és középiskolás tanulók vettek részt, életkori megoszlásukat és az egyes életkori csoportokban előforduló számukat és az elemzett korpusz nagyságát (korcsoportonként összesítve a talált grammatikai hibákat) az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat. A vizsgálatban részt vevők életkora, száma és a korpusz nagysága

Kísérlet résztvevői	Résztvevők száma (fő)	Grammatikai hibák száma (darab)
kiscsoportosok (4 évesek)	15	80
középső csoportosok (5 évesek)	15	72
nagycsoportosok (6 évesek)	20	64
első osztályosok (7 évesek)	36	110
második osztályosok (8 évesek)	34	83
hatodikosok (12 évesek)	30	85
középiskolás 9. évfolyam (15 évesek)	30	60
középiskolás 12. évfolyam (18 évesek)	30	70
összes	210	624

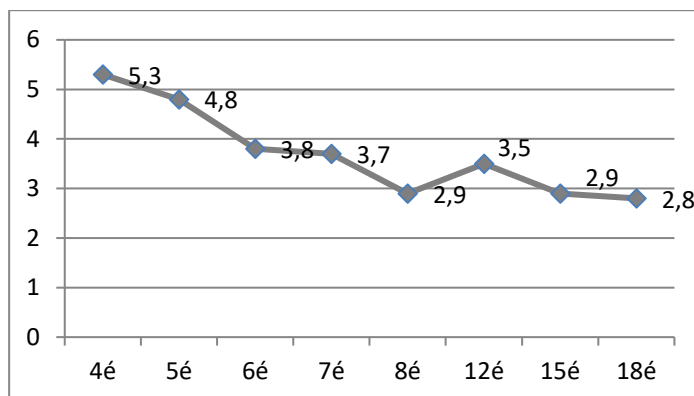
A rögzített narratívák számítógépes lejegyzésében kigyűjtöttem az előforduló grammatikai hibákat, majd meghatározott szempontok alapján tipizáltam őket. A tipizálást a bevezetésen használt fogalmak mentén végeztem, vagyis a morfológiai és a szintaktikai hibák kategóriáját alakítottam ki. A morfológiai hibák kategóriáján belül nem választottam szét a névszói vagy igei ragozási hibákat, ezért ezek a szófajokhoz kapcsolódó morfológiai hibák csoportját

képezték. Ennek megfelelően a *tízzel számolunk* (helyesen: *tízíg*) példában a határozóagnak a számnévhez illesztésekor mutatkozó hibát, vagy a *mindent látni fogjuk* példában az alanyi ragozás tévesztését, a vonzat tévesztését (*tanulásra tölni*) vagy főnévi toldalékok hibáit (*ezt a film lejátszását*) egy csoportba számítottam. Egy további elemzéssel e csoportban alkategóriákat állapítottam meg az alapján, hogy melyik szófajt érinti a hibázás. A másik nagy csoport a bevezetőben a szórenddel kapcsolatos hibák csoportja volt (*lehet nyerni meg*), amit szintaktikai hibának vettem, csakúgy, mint az egyeztetés hibáit. Az egyeztetésen belül szintén további altípusokat hoztam létre. Így a jelző és a jelzett szó egyeztetésének hibakategóriáját (*több találmányok, sok játékjai*), az alany és az állítmány egyeztetésének hibáját (*aztán meg vannak ilyen tábla, az akciófilmek az jó, vannak benne golyó*) és az állítmánynak és a hozzá tartozó bővítménynek az egyeztetését mutató hibatípust (*romantikus filmeket szeretem, mert hozzám közel áll, mindenki választ maguknak*). Meghatároztam az egy főre eső hibák arányát, az egyes korcsoportokban a legkevesebb és a legkisebb hibázók számát, valamint a hibaszámot 100 szóra vetítve, továbbá a hibázó tanulók arányát, a javított grammatikai hibák százalékos arányát, valamint elemeztem a morfológiai és a szintaktikai típusú tévesztéseket mennyiségi és minőségi paraméterek alapján. A nyolc korcsoportban összesen 624 hibát adatoltam. A statisztikai elemzéseket az SPSS 13.00 programcsomaggal végeztem.

3. Eredmények

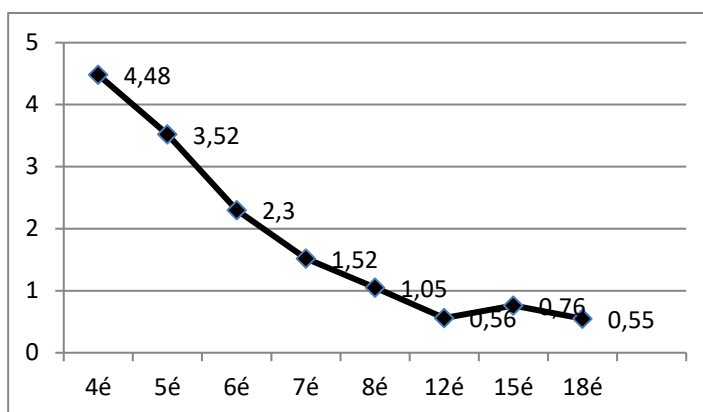
Először az egy főre eső átlagos hibaszámot adom meg. A hibaszám a grammatikai hibák arányának (1. ábra) a feltételezhető csökkenését igazolta, az életkor előre haladásával lineárisan csökkenés volt tapasztalható, azonban a 12 éves felső tagozatos 6. osztályos korcsoportban már nem volt jellemző. Hozzájuk képest a középiskolások hibáinak egy főre eső száma némileg ismét csökkent, bár a két korcsoport közti különbség már kevésbé mutatja a lineáris változást. Az adatok alapján az 5 és 6 éves kor között, valamint a 7 és 8 évesek között volt megfigyelhető nagyobb mértékű csökkenés. Mindezek a különbségek a statisztikai próbával is igazolhatók voltak (egymintás T-próba: $t(7)=11,429$, $p=0,000$). Az eltéréseket az egyes korcsoportokban a szórás értéke is alátámasztja. Az óvodai csoportokban a nagycsoportosok (6é) esetén a legkisebb, míg a középső csoportban (5é) a legnagyobb, a kisiskolások két korcsoportjában pedig a 2. osztályosoknál (8é) jóval kisebb, mint az elsősöknél (7é) (4é:2,121, 5é:3,113, 6é:1,772, 7é: 2,454, 8é: 1,726). Az idősebbek csoportjában a felső tagozatos 6. osztályban (12é) volt a legnagyobb (2,457), míg a középiskola 9. osztályában (15é) a legkisebb (1,558), a 12. osztályban (18é) köztes értéket látunk (1,732). Már ezek a számadatok is összecsengenek a korábbi kutatások eredményével, amelyek szerint a hatévesek narratíváiban a grammatikai hibák aránya a hibák közel egyharmad részét adják (Neuberger, 2011), a 9 éveseknél nagyjából 19% a grammatikai tévesztések aránya (Horváth,

2014), a középiskolásoknál körülbelül 10% (Laczkó, 2010). Hasonlóságot mutatnak egy másik vizsgálat adataival (vö. Neuberger, 2014) is, amelyben azt tapasztalták, hogy a növekvő életkorral párhuzamosan a morfológiai hibák számának csökkenése a 11 éves korig figyelhető meg.



1. ábra: Az egy főre eső hibaszám (darab)

Ez a csökkenő tendencia sokkal pontosabban követhető a grammatikai hibák 100 szóra vetített arányában (2. ábra).

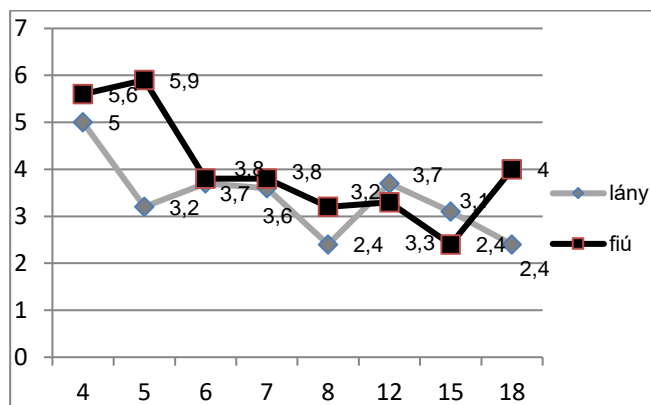


2. ábra. A 100 szóra eső grammatikai hibák száma (darab)

Az óvodai korcsoportban sokkal pontosabban mutatta a csökkenő tendenciát 12 éves korig, s a középiskolások beszédében megjelenő nagyobb mértékű hibázást is.

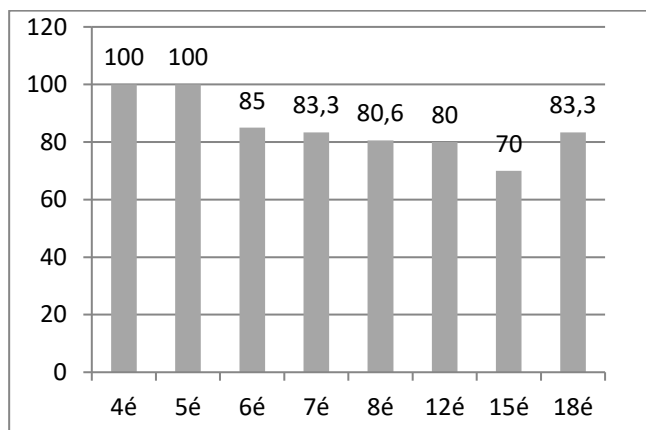
A lineáris csökkenés a nemek szerinti bontásban is követhető volt, noha ezúttal a lányok és a fiúk között némi különbséget is tapasztaltam (3. ábra). Egyrészt a lányok hibáinak száma szinte minden vizsgált korcsoportban alacsonyabb volt, mint a fiúk csoportjában 12 éves korig, másrészt a különbségek a két legfiatalabb korcsoportban, a 4 és az 5 éves óvodai csoportban tértek el legnagyobb mértékben. A felső tagozatos csoportban viszont a lányok hibáinak aránya több volt, mint a fiúké. A középiskolások között a lányok és a fiúk grammatikai hibáinak aránya ellentétesen alakult a két korcsoportban, a 15 éves fiúké kevesebb volt, mint a lányoké, a 18 éves fiúké

jóval több volt, mint a lányoké. Ezek az adatok azt sejtetik, hogy a prepubertás kezdetéig mind a lányok, mind a fiúk egyre pontosabban működtetik a nyelvtani (morfológiai/szintaktikai) szabályokat, ám a lányok nyelvi tudatossága mintha jobban megmutatkozna. A prepubertás és pubertás időszakában ez kevésbé érvényesül, a nemek közti eltérés ekkor a fiúk beszédében a pontosabb grammatikai tervezést valószínűsíti, majd az anyanyelv-elsajátítás záró periódusában ismét a lányok ügyelnek jobban a mondanivaló helyes grammatikai megformálására.



3. ábra. Az egy főre eső hibák aránya a nemek szerinti megoszlásban (darab)

A hibaszám csökkenésével szoros összefüggést mutatott a hibázó tanulók aránya a korcsoportokban (4. ábra), valamint a grammatikai hibák javításának az aránya (5. ábra).

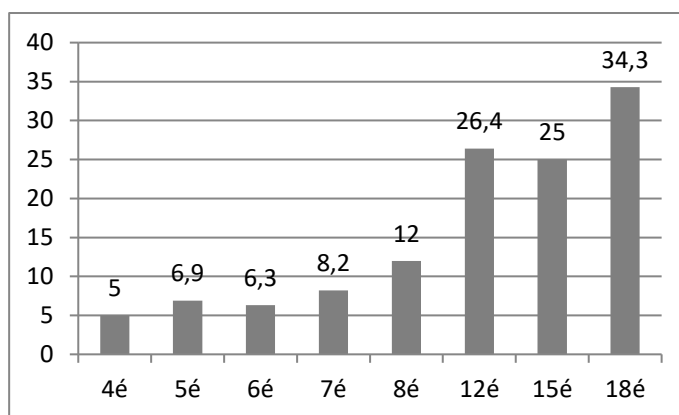


4. ábra. A hibázó tanulók aránya a korcsoportokban (%)

A legfiatalabb (4 évesek) és az 5 éves óvodások mindegyike ejt valamilyen grammatikai hibát, majd 6 éves kortól kezdve a hibázó tanulók aránya folyamatosan csökkent a vizsgált életkorokban, s a csökkenés 12 éves korig egyenletesnek tűnik, noha ebben az életkorban kisebb mértékű. Ehhez képest a 15 éves középiskolás hibázók aránya kiugró mértékben lecsökken, míg a 18 éveseknél éppen ellenkezőleg, megnövekszik.

Ha mindezeket az adatokat az egy főre eső hibaszámmal együtt tekintjük, akkor az állapítható meg, hogy a legfiatalabb óvodai csoportokban a magas hibaszám azzal függ össze, hogy minden gyerek prezentál valamilyen hibát. A hibaszám csökkenésében az első mérőföldkövet jelentő szakaszban, az 5 és 6 éves kor közti periódusban megfigyelt jelentős csökkenés szintén a hibázó gyerekek arányszámának jelentős csökkenésével jár. A 7 és 8 éves iskolásoknál tapasztalt hibaszámcsökkenés is magyarázható a hibázó tanulók számának további csökkenésével, bár ez már nem akkora mértékű, mint 5 és 6 éves kor között. A 12 évesek magasabb hibaszáma viszont kevesebb hibázó gyereknél tapasztalható, amiből az következik, hogy egy-egy gyerek több hibát ejt. A két középiskolás korcsoportban gyakorlatilag azonos az egy főre vetített hibaszám, s a csökkenés a fiatalabbaknál a hibázó gyermekek kisebb (a vizsgált gyermekek körében a legalacsonyabb arányszám), az idősebbek nagyobb arányával van összefüggésben. Ez a 15 éveseknél szintén azt sejteti, hogy egy-egy tanuló több hibát ejt, mint az idősebb középiskolások. Így a kapott adatok azt erősítik meg, hogy az intézményes óvodai foglalkozás, majd az iskolában megkezdett grammatikai tanulmányok kedveznek a nyelvi tudatosság erősödésének, és a növekvő nyelvi tudatosság a nyelvi szerkezetek mind pontosabb használatában jelenik meg. Ez a folyamat alsó tagozatban mindenképpen érvényesül, ám a későbbi grammatikai tanulmányoknak erre a folyamatra mintha kisebb lenne a hatása. Az idősebb tanulóknál fellépő grammatikai hibák így sokkal inkább a grammatikai tervezési műveletek összehangolatlanságának következményeit tükrözhetik, ami összetettebb, bonyolultabb szerkesztésű közleményeik és/vagy nyelvhasználati bizonytalanságaik eredményeképpen jelenhetnek meg.

Mindezzel szorosan összefügg a javások aránya (5. ábra), ami az életkorral haladva fokozatosan nőtt. Amíg a 4 évesek javításainak aránya 5 %, addig a 7 éves kisiskolásoké 8,2%. A 8 évesek javításainak aránya (12%) már több mint a duplája a 4 évesek javítási arányainak. Ehhez képest a felső tagozatos hatodikosok körében, 12 éves korra szintén megduplázódik (26,4%) a javítások száma. A középiskolai év kezdete, a 15 éves kor a 12 éves kori javításokhoz képest nem mutat változást (25%), az intézményes anyanyelv elsajátításának a záró periódusában, a 18 évesek csoportjában pedig ismét növekedés (34,3%) látható.



5. ábra. A javított grammatikai hibák aránya (%)

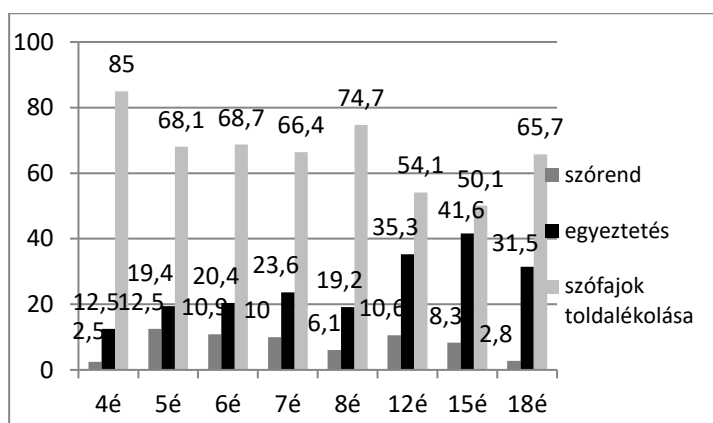
A grammatikai hibák javítása tehát a különböző életkorú gyermekeknél az anyanyelv-elsajátítás különböző korszakaiban az életkor növekedésével párhuzamosan a nyelvtani szabályok egyre pontosabb elsajátításának, tudatosulásának arányában zajlik. Hasonló megállapításra jutottak egy másik vizsgálatban, a 6 és 13 év közötti gyermekek grammatikai hibáinak és javításaik elemzésekor, ám a javítási arányok a jelen vizsgálatban kapott adatoktól nagymértékben eltértek, csak a 6 évesek javításai közelítették a jelen vizsgálat arányszámait. A 6 évesek grammatikai hibáinak javítására 8,6%-ot kaptak, a 7 éveseknél már 40,9%-ot, a 9 éveseknél 29%-ot, a 11 éveseknél 37,5%-ot, a 13 évesek pedig a grammatikai tévesztéseik felét javították (Neuberger, 2014).

Más vizsgálatok azonban a jelen vizsgálat adataihoz hasonlóak voltak, s azt mutatták, hogy a grammatikai hibák javítása például 9 éves korban sokkal nehezebb feladat volt a gyermekek számára (csak 10%-át javították a hibáiknak), mint ugyanebben az életkorban a lexikai tévedéseké vagy az artikulációs tévesztéseké (Horváth, 2014). Egy saját korábbi vizsgálatunkban azt találtuk, hogy a 15 évesek csak a tévesen előhívott lexémákat és a grammatikai hibákat javították, s közülük a grammatikai hibák javításának aránya mindössze 5%-os volt, míg a téves szóelőhívások több mint felét javították. Ugyanakkor a 18 évesek nemcsak többféle hibát javítottak, de náluk a grammatikai tévesztések javítási aránya is jóval magasabb volt, 16%, ám ez a százalékos érték hibáik javítási sorrendjében a legalacsonyabb volt (Laczkó, 2016). Egy fiatal felnőttekkel végzett kísérletben viszont a grammatikai hibák javításának aránya már 40 % volt (Bóna–Neuberger, 2012). Így a jelen kísérlet eredményei megerősítik az önkorrekciónak képességének életkorral haladó változását, ami összefügghet a már említett ténnyel, az anyanyelvi tudatosság összetevőinek életkori fejlődésével. Ugyanakkor azt is láttatják az adatok, hogy a beszéd folyamán ejtett grammatikai hiba detektálása a tizenévesek számára is (lehet) probléma. A kérdés az, hogy ebben milyen mértékben van/lehet szerepe a grammatikai szabályok pontos ismeretének, esetleges nyelvhasználati bizonytalanságaiknak és/vagy mindezekkel összefüggésben annak a nyelvnek, ami napjainkban meghatározza beszédünket, s amelyikben a helyes nyelvtani forma nem feltétlen lényeges számukra. A kérdés felvetését sugallja annak a

kutatásunknak az eredménye is, amelyben fiatal tanárjelöltek véleménye az volt, hogy napjainkban a helyes grammatika kevésbé fontos feltétele a nyilvános beszédnek. S a fiatalok beszédét ugyan a grammatikailag helytelen minősítéssel jelölik, mégis úgy vélekednek, hogy ezek kevésbé fontos jellemzőik, hiszen a megértésben kevésbé vélik zavarónak (Laczkó, 2015). A fiatalok és idősek grammatikai hibajavításának különbségét, a fiatalok grammatikai tévesztéseinek az idősekhez viszonyított jóval ritkább javítási arányát szintén azzal próbálták magyarázni, hogy a ritkább javítás oka az, hogy úgy ítélik meg, hogy a megértést ezek a hibák kevésbé befolyásolják (Bóna–Neuberger, 2012).

A hibák típusainak megoszlása (6. ábra) valamennyi korcsoportban várhatóan a különböző szófajok toldalékolási nehézségének kiugró arányát mutatta, az egyeztetési tévesztések már jóval kisebb arányban fordultak elő és a legkevesebb volt az előfordulása a szórendi hibáknak. Amíg a szórendi hibák inkább némi csökkenést láttatnak, addig az egyeztetési tévedések inkább emelkedő tendenciát mutatnak, s ez az emelkedés főleg 12 éves kortól látszódik.

Összességében az állapítható meg, hogy a morfológiai tévesztések aránya életkortól függetlenül jóval magasabb volt, mint a szintaktikai hibáké. Ez a tendencia főképpen 12 éves korig látszódik, s bár ekkortól is több a morfológiai hibák aránya, de kisebb a különbség a kétféle hibatípus között. A középiskolás 15 évesek csoportja jelenti a kivételt, itt szinte egyező a morfológiai és szintaktikai tévesztések aránya, míg a 18 évesek körében ismét a morfológiai hibák dominálnak.

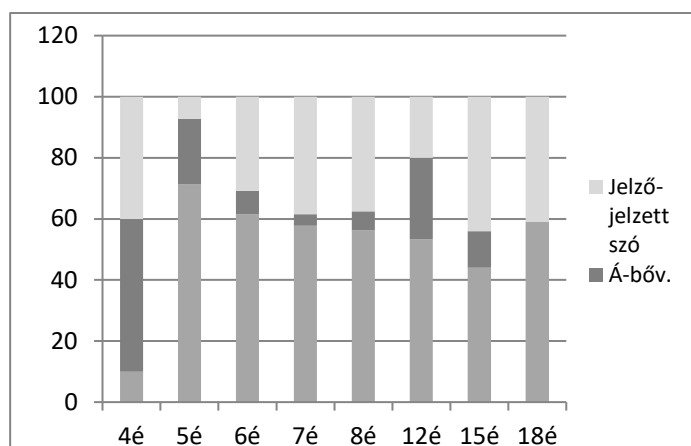


6. ábra: A hibák típusainak megoszlása (%)

Ez a tendencia összefügghet az anyanyelvfejlődés szakaszaiban a spontán beszédben megfigyelt mondattani szerveződés alakulásával. Azzal, hogy az életkor növekedésével a gyermekek közlései nemcsak hosszabbak, de bonyolultabbak is. Amíg a legfiatalabb óvodások legrövidebb mondatai egyszerű szerkesztésűek, összetett mondataik legfeljebb kapcsolatos mellérendelésűek, addig a középső csoportosok (5 évesek) egyszerű közlései már több bővítményből állnak, a 6 évesek pedig egyre több alá- és mellérendelést használnak. A 7 éves iskolások nehezebb morfológiai

szerkezeteket (ható igék ragozása, főnévi igenév ragozása) is alkalmaznak, 8 éves korban a gyakorító, ható képző és a segédigék használata is megfigyelhető (Laczkó, 2011a). A felső tagozatban már az összetett közlések jellemzőek, amelyek bonyolult mondat szerkezetet eredményeznek (Neuberger, 2014), az egyszerű közlések tartalmas szavainak aránya is meglehetősen sok, 14 éves korban a beszédprodukciónak már jól reprezentálható a kommunikációs egységek hosszával (Laczkó, 1991, 2011b). Így a fiatalabbak közléseiben az új szófajok és nehezebb szerkezetek több morfológiai tévesztést (ragozási hibát) eredményezhetnek, az idősebbek hosszabb és bonyolultabb szerkesztésű – gyakran közbevetéseket, alanyváltásokat, váratlan bővítményeket tartalmazó (vö. Laczkó, 2011b) – közléseiben pedig a morfológiai tévesztések előfordulása mellett a szintaktikai hibák (egyeztetés, szórend) is gyakoribbak lehetnek. A morfológiai és a szintaktikai hibák aránya ugyanakkor összességében eltért a felnőttekre vonatkozó adatoktól, hiszen a felnőttek grammatikai hibáinak nagyobb része (38%) volt szintaktikai hiba és 20 % a ragozással összefüggő (Bóna, 2009).

Az egyeztetési hibák (7. ábra) között várhatóan az alany és az állítmány egyeztetésének nehézségei (például: 8é: *van ilyen kerekei*; 12é: *osztályok jobb lesz*; 15é: *ott se lesz videokazetták*) emelkednek ki már 5 éves kortól kezdve. Az életkorral haladva folyamatosan kevesebb e hibák aránya, majd a 18 éveseknél arányuk ismét nő. A jelző és a jelzett szó egyeztetése (például: 5é: *macijaim avval*; 7é: *sok játékjai*; 12é: *több találmányok*; 18é: *minden ilyen hülyeségek*) viszont inkább emelkedést mutat 5 éves kortól kezdődően, itt a kivételt a 12 évesek jelentik, akiknél ez az egyeztetési fajta fordult elő a legkisebb arányban. Az állítmányhoz tartozó bővítmény nem megfelelő egyeztetése (például: 4é: *van sok autóm, játszok vele*, 8é: *mindenki választ maguknak*, 12é: *gyerekek bemennének a terembe, gépek beszélnek hozzá*) volt a legkisebb arányú, kivételt itt a legfiatalabb óvodások képeznek. Ők azok, akiknél egyrészt ez az egyeztetési hiba, másrészt a jelző és a jelzett szó egyeztetése a leggyakoribb, az alany és az állítmány egyeztetési tévesztése a legritkább. Mindez a már említettekkel függ össze, azzal, hogy kevésbé bonyolult mondatokat hoznak létre és a bővítményeik száma is korlátozott. A mondatok bővítése és az összetett mondatok tagmondatainak változatosabb megjelenése az alany és az állítmány egyeztetési nehézségének növekedésével jár együtt, ám az életkor arányában lineáris csökkenést mutat, vélhetően a tanult grammatikai szabályok tudatos alkalmazása miatt.

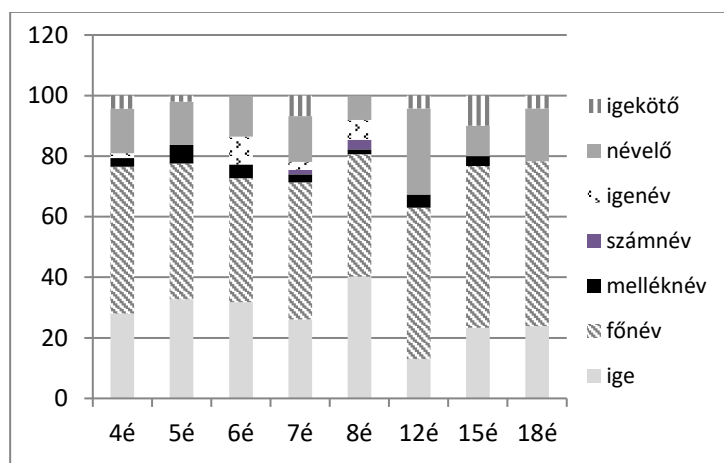


7. ábra. Az egyeztetési tévedések megoszlása (%)

Sajátosan alakult a szófajok toldalékolásával összefüggő grammatikai hibák (8. ábra) megoszlása. A leggyakrabban a főnevek grammatikai hibái (ragozás, jelezés hibái, vonzattévesztések és tőtípusok nehézségei miatti toldalékolás) emelkedtek ki valamennyi korcsoportban. Például: 4é: *amibe (amiből) kettő van, fölszaladt a létrával (létrára), én már megfogtam egy nyúlt, apa nézi a meccst*, 6é: *számon kell kötnünk (számra), leveszek a polcra játékot (polcra)*. A hibák mennyisége 40% és közel 55% között váltakozott. A legfiatalabb óvodások körében közel 50 % az előfordulása, majd a 6 éves óvodások csoportjában már mintegy 10%-os csökkenés figyelhető meg, a 7 éveseknél kismértékű növekedés és 8 éves korban ugyanilyen arányú csökkenés. Ugyanakkor 12 éves korban ehhez képest ismét nagyobb mértékű a növekedés, a másik két korcsoportban pedig tovább nő a főnevek hibázási aránya, a legmagasabb a 18 évesek csoportjában. A morfológiai hibák gyakorisági sorrendjében az igék ragozásának (ikes/iktelen igék vagy tőtípus nehézségeit mutató igék is) vagy az igemódnak a tévesztése (pl. 4é: *megijedek engem, megépítsük a várat*, 5é: *mamáéknál lak, a nagyikám hunyik* 6é: *elbúj*, 7é: *mozogok, a hunyó lesik*) volt a második leggyakoribb hibatípus. A 4 éves óvodásokhoz képest (28%) az 5 és a 6 évesek csoportjában kismértékű a növekedés (32,7%, 31,8%), a 7 éves iskolásoknál ugyanilyen mértékű a csökkenés (26,1%), de a 2. osztályos 8 éveseknél ismét nagyobb mértékű növekedést láthatunk (40,3%). Az igék tévesztésének az aránya a 12 éveseknél a legkisebb (13%), s bár a tinédzserek két korcsoportjában ismét növekedés figyelhető meg (23,3%, 23,9%), a hibák aránya jóval alacsonyabb a többi korcsoportban talált hibákhoz képest. A névelőket érintő hibák (leggyakrabban a névelők elhagyása, az óvodai csoportokban a helytelen névelő) szintén minden korcsoportban előfordultak. A névelőhibákat itt számoltuk, mert többnyire szemantikai eredetre mennek vissza.) Arányuk 4 és 7 éves kor között nagyjából egyezik a korcsoportokban, a 8 évesek mutatták a legkevesebb hibát, a 12 évesek a legtöbbet, s a 15 évesek második legalacsonyabb hibázási arányához képest a 18 éveseké majdnem a duplája. A szófajok között a melléknév, a számnév, igenév és igekötő hibázása fordult még elő, azonban megoszlásuk már nem minden korcsoportban volt

megfigyelhető. A melléknév hibái (pl. *a tíz a legtöbbes, van lós társasom, tanárosat játszunk*) a 18 évesek kivételével valamennyi korcsoportban előfordultak. Arányuk a legfiatalabb óvodásokhoz képest az 5 és a 6 évesek csoportjában növekedett, a 7 és a 8 éveseknél jelentősen csökkent, míg a 12 és a 15 éveseknél ismét növekedés volt látható, bár a két utóbbi korcsoportban is van némi különbség.

Az igekötő hibái ezúttal nem a sorrendiséget jelentették, hanem legtöbbször a cserét (4é: *apukám megfújta (felfújta), a gumit, föl szoktunk bújni a padlásra*; 7é: *ki kell párosítani*; 12é: *mindent körülnézünk ott*, 15é: *el vagyok büntetve*). A 4 éves óvodások csoportjához képest 5 éves korra csökkenést mutattak, a 6 évesek már nem produkálták ezt a hibát, viszont a 7 éves iskolásoknál szintén növekedett az arányuk, míg a 8 éveseknél ismét nem fordult elő ez a hibatípus. A felső tagozatos 12 évesekre ismét jellemző, s a 15 éveseknél növekszik is arányuk, a 18 éveseknél pedig nagyjából olyan előfordulást mutat, mint a 12 évesek csoportjában. Igenévi hibát 6 éves kortól találtunk elsősorban, ennek aránya 7 éves korban csökken, majd a 8 éveseknél ismét nagyobb, azonban a többi korcsoportban nem fordult elő igenévi tévesztés. A számnév tévesztése csak a 7 és a 8 éveseket jellemezte, az utóbbi korcsoportban kissé több volt a hibák aránya, mint a fiatalabbaknál.

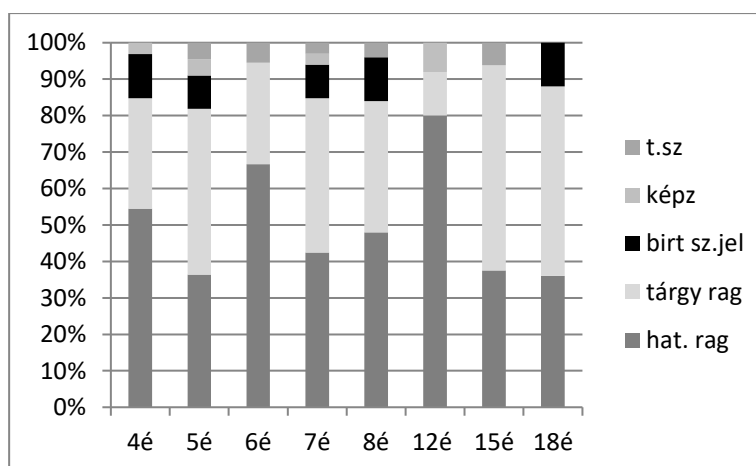


8. ábra: A szófajokat érintő morfológiai hibák megoszlása (%)

Összességében elmondható, hogy a különböző szófajú szavak ragozásával, jelezésével összefüggő grammatikai hibák előfordulási aránya az életkorral haladva egyre kevesebb szófaj hibázásában mutatkozik. Az is megállapítható, hogy a hibák gyakorisága 12 éves korig szorosan összefügg a szófajok alkalmazásának bővülésével és egyre biztosabb todalékolásukkal. Vagyis egy-egy szófajjal kapcsolatos ragozási, jelezési hiba tipikusan akkor jelenik meg és növekszik meg az előfordulása, amikor az adott szófaj új szófajként lesz jellemző a gyermeki anyanyelv-elsajátítás szakaszaiban. Ez az igék és a főnevek egymáshoz képesti kisebb különbséget mutató hibaarányainak változása mellett jól követhető az egyéb szófajokban is. A felső tagozatos tanulóknál és az

idősebb középiskolásoknál a főnevek egyre növekvő toldalékolási hibaránya mellett az igék hibázási arányának csökkenésével együtt a szórendi hibák növekedése jellemző. Mindez náluk azt valószínűsíti, hogy hibáik háttérben megnyilatkozásaik hosszúságának növekedése (egyszerű mondataikban a bővítmények számának gyarapodása, és összetett közléseik tagmondatainak növekvő száma) állhat.

Elemeztem a két leggyakoribb szófajú szó hibatípusait is. A főnevek (9. ábra) hibái között a leggyakoribbnak a határozóragok, valamint a tárgyrag tévesztése bizonyult, előfordult a birtokos személyjel hibázása, képzők hibája és a többes szám jelének elvétele. A határozóragok egy részét a vonzatok tévesztése adta, a másik részét pedig a ragok cseréje (vonzat tévesztés: 5é: *leveszek egy pár játékot a polcra*, 12é: *véleménnyel vannak erre az iskolára*, 15é: *fantáziára alapulnak*, ragcsere: 5é: *bemegy be a szobájából*, 6é: *számon kell kötnünk*, 7é: *abban a várból*, 12é: *tanulásra tölteni*). A határozóragok hibái a 4 évesek, a 6 éves óvodások és a 12 évesek körében mutatták a legnagyobb előfordulást (54,5%, 66,7% és 80%).



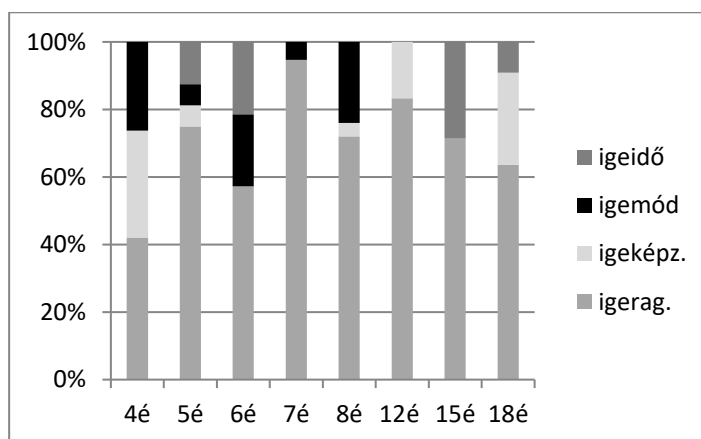
9. ábra. A főnévi hibatípusok megoszlása (%)

A növekvő tendencia, ha nem is ekkora mértékben, de az 5 évesek, a 7 és a 8 éves iskolások között is megfigyelhető (36,4%, 42,4% és 48%), míg a középiskolások csoportjában egyértelműen csökkenő a tendencia. Az adatok összefüggnek a 9 évesekkel folytatott kísérletben talált adatokkal, amelyben azt találták, hogy a ragozás mintegy a hibák egyharmadát érintette, míg a vonzat tévesztése 20% volt (Horváth, 2014).

A második leggyakoribb tévesztés a tárgy ragjára vonatkozott. Ez az óvodásoknál a rag helytelen kapcsolásában jelent meg a legtöbbször, illetve a töváltozatokat mutató főnevek esetében fordultak elő leggyakrabban (4é: *vízt öntök, apa nézi a meccst, megfogtam egy nyúlt, pirost színezek, választok színet*, 5é: *két ezért/új ezért, rajzolni fűt, pohárt teszek*, 6é: *Gazdálkodj okost, adunk pénzet, fogok egy sált*). Az első osztályosok között még előfordul ez a fajta hibázás (7é: *megcsináljuk a színházt, építeni várt, vödört viszek, búvóhelyt*

talál), de aránya már kevesebb, és egyre gyakoribb náluk a tárgy ragjának cseréje, vagy a tárgyrag lemaradása (*játszunk iskolásan, egy gyerek kiválasztunk*), ami a másodikosokat is jellemzi (*bújócskába abból a szempontból szeretem, fogócskába abból szeretem*). A felsősök és a középiskolások csoportjában is a tárgyrag cseréje vagy hiánya a domináns tévesztés (12é: *sok barátok szerzek*, 15é: *számok, amit adnak*, 18é: *vígjáték úgy szoktam*).

Az igék hibatípusai (10. ábra) között várhatóan az igeragozás tévesztése emelkedett ki a 4 évesek kivételével valamennyi korcsoportban. A legkisebb az előfordulása a 4 éves óvodások körében, majd a növekvő tendencia az 5 éveseket (75%), a 7 éveseket (94,7%) és a 12 éveseket (83,3%) emeli ki. A leggyakrabban az alanyi és a tárgyrag cseréje fordult elő, megjelenése zömében a 7 éves iskolásoktól kezdve figyelhető meg. (Az óvodások csoportjában mindössze egyetlen 6 évesnél találtunk ilyen hibát: *lehetnek valamelyiket*.) Az alanyi és tárgyrag igeragok cseréje az életkor előre haladásával növekedik, a leggyakrabban 12 éves kortól jellemző (7é: *hozom ilyen pici székeket, berajzolja ilyen dolgokat*, 8é: *amit húzza a kamion, megint elgurítok golyót*, 12é: *számítógépen fogják mondani mindent*, 15é: *eltalálták ott mindent*, 18é: *azon van, hogy én fölrobbanom*). Az ikés igék ragozása az óvodai korcsoportokban analógiás tévesztésként mutatkozik (4é: *anya főzik, a nagykám vigyázik rám*, 5é: *mamáéknál lak, hunyik*, 6é: *elbúj*), ám a tévesztés egy-egy ige esetében a 7 és a 8 évesek csoportjában is megfigyelhető még (7é: *lesik a hunyó, elbúj, legyőzik mindenkit*, 8é: *hunyik, elbúj*). A felső tagozatosok és a középiskolások között az ikés ige ragozásának tévesztése nem fordult elő, helyette azonban gyakori az ige számának, személyének elrontása (12é: *a gyerekek hazamehet és tévézhetnek*, 15 é: *a kedvencem nyerünk* 18é: *a gyerekek ahelyett, hogy tanulnánk*). Az igemódok tévesztése csak az óvodások és a kisiskolások csoportjában volt jellemző: a 4, a 6 és a 8 éveseknél volt a legmagasabb az arányuk. Az igeidőt csak az 5 és 6 éves óvodások tévesztették, s a középiskolásoknál is megjelent ez a fajta hiba. Bizonytalanságot mutatott az igeképzők alkalmazása is, leginkább a 4 évesek csoportjában, valamint a 12 és a 18 évesek csoportjában volt magas az előfordulása.



10. ábra. Az ige hibatípusainak megoszlása (%)

Összességében elmondható, hogy az igék ragozásrendszerének tévesztései is összefüggnek az egyes életkori szakaszokban elsajátított ragok használatával. Általában akkor és abban a szakaszban növekszik meg egy-egy igeragozási, igeképzéssel, igemóddal összefüggő hiba, amikor a gyermek beszéde már az elsajátított morfológiai rendszert tükrözi. A prepubertás és pubertás kori, illetve a középiskolai igeragozásban mutatkozó hibák típusainak csökkenése a nyelvtani rendszer biztosabb működtetését igazolja, ám a hibatípusok csökkenése és a hibák gyakoriságának emelkedése a grammatikai tervezés nagyobb mértékű összehangolatlanságát tükrözheti náluk, ami a hosszabb és bonyolultabb közleményekkel lehet összefüggésben.

4. Következtetések

A kutatás célja az volt, hogy elemezze az anyanyelv-elsajátítás különböző szakaszaiban a spontán beszédben fellépő grammatikai hibákat.

Abból a feltevésből indultam ki, hogy a grammatikai tervezési folyamatokban fellépő grammatikai hibák típusai összefüggnek a grammatikai tudatosság szintjének az életkori változásával. Így az óvodáskorban még gyakori grammatikai hibák, amelyek az anyanyelv-elsajátításban természetes módon jelennek meg, folyamatosan csökkennek, majd az iskolai grammatikai tanulmányok a morfológiai tudatosság fokát tovább növelve a hibaszámok és a hibatípusok gyakoriságát még inkább csökkentik. Feltételeztem továbbá, hogy az anyanyelv elsajátítás egyes szakaszaiban fellépő más-más típusú grammatikai hibák más-más okra is vezethetők vissza.

Az empirikus kutatás a hipotéziseket igazolta. A morfológiai tudatosság életkori változásának a grammatikai tervezési folyamatokra való hatása az óvodáskortól kezdődően főként az alsó tagozatos gyerekek körében mutatkozott, a felső tagozatban és a középiskolások körében már kisebb mértékben. Ezt az egy főre eső hibaszámnak és a száz szóra vetített hibaszámoknak az életkor növekedésével párhuzamosan csökkenő, valamint az önkorrekciók növekvő arányszáma igazolta. A hibatípusok eloszlása eltért a felnőtt nyelvi mintától. Valamennyi vizsgált életkorban a morfológiai szintű hibák aránya volt több a szintaktikai természetű hibákhoz képest, szemben a felnőtt nyelvi elemzésekben talált arányokhoz képest, amikor a szintaktikai hibák magasabb előfordulását találták a morfológiai hibákhoz viszonyítva (Bóna, 2009).

A hibák tipizálása azt is megerősítette, hogy a fiatalabbak és az idősebb korcsoportba tartozó gyermekek beszédében talált grammatikai hibák mennyiségileg, de minőségileg is különböznek. A morfológiai hibák túlsúlya a vizsgálatban leginkább 12 éves korig mutatkozott, majd a későbbi életkorokban a grammatikai hibáknak a morfológiai tévesztések irányába való eltolódása kisebb mértékű volt. A ragozási paradigmasorok elsajátítása és a spontán beszédhelyzetben történő működtetése tehát az anyanyelv-elsajátítás különböző fázisaiban különböző mértékben ugyan, de nehezebb, mint a szórend vagy egyeztetési szabályok elsajátítása és működtetése. A morfológiai hibák

szófajtani szempontú elemzése az életkorral szorosan összefüggött, a főnevek és az igék toldalékolási hibáinak gyakorisága 12 éves korig egyfelől a szófaji rendszer, másfelől a névszói és igei ragozási rendszer elsajátításának a függvénye. Vagyis óvodáskortól kezdődően az életkorral növekedve újabb szófajok és toldalékok megjelenése jellemzi a gyermek spontán beszédét, ám az elsajátított szófajú szó vagy toldalékmorféma biztos megszilárdulását a hibák gyakoriságának növekedése előzi meg.

Az adatok alapján az anyanyelv-elsajátításban mérföldköveket jelentő szakaszok az 5 éves kor (intézményes óvodai foglalkozások), a 7 éves kor (iskolakezdés) és a 8 éves kor (grammatikai tanulmányok megkezdése). Ezekben az életkorokban az egyes szófajokhoz kapcsolódó morfológiai hibatípusok jelentős mértékben különböző arányai meggyőzően mutatják a grammatikai tudatosság fejlődését, megszilárdulását és a következményes tudatos nyelvhasználatot. A tizenéves korban fellépő kiegyenlítettebb morfológiai és szintaktikai hibák aránya, valamint a főnevek és az igék ragozásának növekvő aránya, a növekvő névelőhasználattal összefüggő hibák és szórendi hibák emelkedése a grammatikai tudatosság kisebb mértékű érvényét sejteti. Így valószínűsíthető közleményeik bonyolultabb szerkezetét, mondataik hosszabb formáját, ami a pillanatnyi grammatikai tervezés összehangolatlanságából következően emel(het)i a grammatikai hibák arányát. Ezt erősíti az is, hogy a náluk gyakori szófajok, a főnevek és az igék csoportjában megjelenő hibák típusa csökken, de a gyakoriságuk növekedést mutat. A vizsgálat adatai nemcsak az anyanyelv-elsajátítás egyes szakaszaiban jelentkező grammatikai hibák tipológiájára mutatnak rá, hanem arra is, hogy a beszéd grammatikája a prepubertás és pubertás szakaszaiban is különbözik a felnőtt nyelvi mintától.

S bár a jelen megállapítások főként a vizsgált populációra vonatkoztathatóak, a résztvevők korosztályuknak is részesei, így az eredmények tendencia jellegű megállapításokat a korcsoportokban szintén lehetővé tesznek. Érvényességüket nagyobb mintán végzett vizsgálat még inkább alátámaszthatja. A kapott eredmények azonban kiindulópontként szolgálhatnak a digitális generáció beszédének további elemzéséhez, de az atipikus fejlődést mutató gyermekek spontán beszédének grammatikai szempontú vizsgálatához is.

Irodalom

- Adamikné Jászó Anna** (2006) A nyelvi tudatosság fejlődése az anyanyelv elsajátítása során. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 6/1–2. 5–23.
- Antinucci, F. & Parisi, D.** (1973) Early language acquisition: a model and some data. In: Ferguson, Ch. A. & Slobin, D. I. (eds.) *Studies of child language development*. New York. pp. 607–619.
- Bóna Judit** (2009): Grammatikai hibák a spontán beszédben. In: Keszler Borbála és Tátrai Szilárd (szerk.) *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Budapest: Tinta Kiadó. 56–64.
- Bóna Judit & Neuberger Tilda** (2012) A spontán beszéd önellenőrzés folyamatainak életkorspecifikus sajátosságai. *Magyar Nyelv* 108/4. 426–440.
- Csépe Valéra** (2006) *Az olvasó agy*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Dell Gary S.** (1986) A spreading activation theory of retrieval in sentence production. *Psychological Review* 93. pp. 283–321.
- Downing, John & Valtin, Renate** (1984) Language Awareness and Learning to Read. *Language and Communication* 17. pp. 57–84.
- Fábricz Károly** (1988) A beszélt nyelvi szövegalkotás kérdéséhez. In: Kontra Miklós (szerk.) *Beszélt nyelvi tanulmányok*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 76–90.
- Fox Tree, Jean E.** (1995) The effect of false starts and repetitions on the processing of subsequent words in spontaneous speech. *Journal of Memory and Language* 34. pp. 709–734.
- Gilquin, Gaëtanelle & De Cock, Sylvie** (eds.) (2013) *Errors and disfluences in spontaneous corpora*. Amsterdam: John Benjamins.
- Goswami, Usha** (2003) Phonology, learning to read and dyslexia: A cross-linguistic analysis. In: Csépe V. (szerk.) *Dyslexia. different brain, different behaviour*. New York: Kluwer Academic. pp. 1–40.
- Gósy Mária** (1981) A beszédhang kialakulása a gyermeknyelvben. *Magyar Fonetikai Füzetek* 7. 67–91.
- Gósy Mária** (2002) A megakadásjelenségek eredete a beszédprodukción tervezési folyamatában. *Magyar Nyelvőr* 124. 192–204.
- Gósy Mária** (2003) A spontán beszédben előforduló megakadásjelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar Nyelvőr* 127. 257–277.
- Gósy Mária** (1998) A szavak hangalakjának változása a gyermeknyelvben. In: Gósy Mária (szerk.) *Beszédkutatás 1997*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 1–38.
- Gósy Mária** (1984) Hangtani és szótani vizsgálatok hároméves gyermekek nyelvében. *Nyelvtudományi értekezések* 119. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gósy Mária** (2005) *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Horváth Viktória** (2014) Beszédtervezési és önellenőrzési folyamatok kilencéves gyermekeknél. *Magyar Nyelvőr* 138/1. 68–83.
- Horváth Viktória** (2004) Megakadásjelenségek a párbeszédokban. In: Gósy Mária (szerk.) *Beszédkutatás 2004*. 187–199.
- Horváth Viktória** (2010) Megakadásjelenségek hallássérült gyermekek spontán beszédében. In: Gósy Mária (szerk.) *Beszédkutatás 2010*. 211–222.
- Huszár Ágnes** (2005) *A gondolattól a szóig. A beszéd folyamata a nyelvbotlások tükrében*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XI. Budapest: Tinta Kiadó.
- Laczkó Mária** (2015) A beszéd digitális korunkban pedagógus hallgatók értékítéleteinek tükrében. *Iskolakultúra* 25. 98–109.
- Laczkó Mária** (2011b) *A beszéd és az olvasás az anyanyelvben és az idegen nyelvben*. Pécs: Genianet Kiadó.
- Laczkó Mária** (2010) Megakadásjelenségek a spontán és a szónoki beszédben. In: Gósy Mária (szerk.) *Beszédkutatás 2010*. 184–198.
- Laczkó Mária** (2011a) Óvodások és kisiskolások spontán beszédalkotási folyamatai. *Magyar Nyelvőr* 135. 440–459.
- Laczkó Mária** (2016) Önjavítási stratégiák tizenévesek spontán beszédében. *Gradus Vol 3, No 1* 92–101. gradus.kefo.hu/index.php/gradus/article/download/251/266
- Laczkó Mária** (2013) The development of grammatical awareness in child language. In: *Nyelvi és kulturális sokszínűség a globális világban*. Apáczai-konferencia kötet. 47–56.
- Lengyel Zsolt** (1981) *A gyermeknyelv*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Levelt, Willem J. M.** (1989) *Speaking. From Intention to Articulation*. A Bradford Book. Cambridge: Mass.
- Lőrík József & Kászonyi Jancsó, Ildikó** (2009) A fonológiai tudatosság fejlesztése és hatása az írott nyelv elsajátítására. In: Márton, K. (szerk.) *Neurokognitív fejlődési zavarok vizsgálata és terápiája*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 11–41.
- MacWhinney, Brian** (1975) Rules, rote and analogy in morphological formations by Hungarian children. *Journal of Child Language* 2. 65–77.
- Mattingly, Ignatius** (1984) Reading, linguistic awareness, and language acquisition. In: Downing, J. & Valtin, R. (eds.) *Language Awareness and Learning to Read*. New York–Springer–Verlag.

- Markó Alexandra** () Megakadások vizsgálata különféle monologikus szövegekben. In: Gósy M. (szerk.) *Beszéd kutatás* 2004. 209–222.
- Nagy Lászlóné** (2000) Analógiák és az analogikus gondolkodás a kognitív tudományok eredményeinek tükrében. *Magyar Pedagógia* 100/3. 275–302.
- Neuberger Tilda** (2011) Gyermekek spontán beszédének szerkesztettsége és folyamatossága. *Beszéd kutatás* 2011. 83–95.
- Neuberger Tilda** (2014) *A spontán beszéd sajátosságai gyermekkorban*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- Parisse, Ch. & Le Normand, M.-Th.** (2000): How children build their morphosyntax: The case of French. *Journal of Child Language* 27/2. 267–292.
- Pease, Myers Deborah & Berko Gleason, Jean** (1985) Gaining meaning: Semantic development. In: Berko Gleason, Jean (ed.) *The development of language*. Merrill, Columbus, Ohio.
- Piaget, Jean** (1970) *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Pléh Csaba, Palotás Gábor & Lőrincz József** (2002) *Nyelvfejlődési szűrővizsgálat (PPL)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Postma, Albert; Kolk, Herman & Povel, Dirk-Jan** 1990. On the relation among speech errors, disfluencies and self-repairs. *Language and Speech* 33. pp. 19–29.
- Shriberg, Elizabeth** (2001) To „errrr” is human: ecology and acoustics of speech disfluencies. *Journal of the International Phonetic Association* 31. pp. 153–69.
- Stepich, Donald A. & Newby, Timothy J.** (1988) Analogical instruction within the information processing paradigm: Effective means to facilitate learning. *Instructional Science* 17. pp. 129–144.
- Szépe Judit** (2007) *Nyelvbotlástudományok. 1. rész*. Előadás a kísérletes nyelvészet sorozatban. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. (2007. december 18.)
- Szépe Judit** (2008): *Nyelvbotlástudományok. 2. rész*. Előadás a kísérletes nyelvészet sorozatban. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. (2008. január 3.)
- Wacha Imre** (1974) Az elhangzó beszéd főbb stílus kategóriáiról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*. X. 203–216.
- Villiers, Jil G. de & Villiers, Peter A. de** (1979): *Language Acquisition*. Cambridge, Mass, London.